The Greek Review of Social Research

Vol 39 (1980)

39-40

Η επίδραση της μετανάστευσης, της αστικοποίησης και της εκπαίδευσης στη γονιμότητα στην Ελλάδα

Μανόλη Γ. Δρεττάκη, Κλέωνας Χ. Τσίμπος

doi: [10.12681/grsr.548](https://doi.org/10.12681/grsr.548)

Copyright © 1980, Μανόλη Γ. Δρεττάκη, Κλέωνας Χ. Τσίμπος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Δρεττάκη Μ. Γ., & Τσίμπος Κ. Χ. (1980). Η επίδραση της μετανάστευσης, της αστικοποίησης και της εκπαίδευσης στη γονιμότητα στην Ελλάδα. *The Greek Review of Social Research*, 39, 233-239. <https://doi.org/10.12681/grsr.548>

ή επίδραση της μετανάστευσης, της αστικοποίησης και της εκπαίδευσης στη γονιμότητα στην Ελλάδα

των

Μανόλη Γ. Δρεττάκη

Καθηγητή της Οικονομετρίας στην ΑΣΟΕΕ

και

Κλέωνα Χ. Τσίμπου

*M. Sc. στη Δημογραφία
London School of Economics
and Political Science*

*Έπιστημονικού συνεργάτη
στην ΑΒΣ Πειραιώς*

Σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή, τό μέγεθος, ή κα-
τά ήλικία και φύλο σύνθεση και ή ανάπτυξη του πλη-
θυσμού μιάς χώρας πού έχει σταθερά σύνορα, εξαρ-
τιούνται από τις μέχρι εκείνη τή στιγμή τάσεις τής
γονιμότητας, τής θνησιμότητας και τής μετανάστευ-
σης.

Έμπειρικές και θεωρητικές έρευνες (Βλέπε π.χ.
Lotka (1939), Coale (1957), Notestein (1960), USA
(1967), UK (1968), Σιάμπος (1973) και άλλοι) έχουν
δείξει ότι τόσο ή ανάπτυξη όσο και ή κατά ήλικία
σύνθεση του πληθυσμού μιάς χώρας επηρεάζονται πε-
ρισσότερο από τις τάσεις τής γονιμότητας παρά από
εκείνες τής θνησιμότητας ή τής μετανάστευσης. 'Η
μετανάστευση έχει παίζει ρόλο σέ όρισμένες μόνο χώ-
ρες και περιόδους (Βλέπε π.χ. Barclay (1958), UN
(1973), Drettakis (1973,1974)). Στη χώρα μας, πύ
συγκεκριμένα, ή μετανάστευση έπαιξε σημαντικό ρό-
λο τό πρώτο τέταρτο του αιώνα μας και στην περίοδο
1960-1972 (Βλέπε π.χ. Triantis (1965), Zolotas (1966),
Σιάμπος (1969, 1973), Βαλαώρας (1973), Drettakis
(1976), Καραδήμας (1978)).

Αν και στίς περισσότερες χώρες υπάρχουν περιθώ-
ρια μείωσης τής θνησιμότητας—ιδιαίτερα π.χ. τής βρε-
φικής—έν τούτοις, στό χώρο τής πληθυσμιακής πολι-
τικής και των προγραμμάτων οικογενειακού προγραμ-
ματισμού, ή γονιμότητα κατέχει τήν κυρίαρχη θέση.
'Η γονιμότητα, όμως, αποτελεί ταυτόχρονα και τόν
πύ προβληματικό παράγοντα, και αυτό γιατί οι απο-
φάσεις των ατόμων γιά τό μέγεθος τής οικογένειας
δέν επηρεάζονται πάντα πρός τήν επιδιωκόμενη κα-
τεύθυνση από τά μέτρα πού παίρνονται ή τά κίνητρα
πού προσφέρονται (Βλέπε π.χ. Freedman (1961-62),
Eldridge (1968), UN (1972)).

Στό άρθρο αυτό, αφού εξετάσουμε τήν εξέλιξη τής
γονιμότητας στην Ελλάδα, τις προηγούμενες έρευνες
πάνω στό θέμα και τούς προσδιοριστικούς παράγον-
τες τής γονιμότητας γενικά, συγκεντρώνουμε τήν
προσοχή μας στη διερεύνηση τής επίδρασης πού εί-
χαν ή έξωτερική και έσωτερική μετανάστευση, ή άστι-
κοποίηση, τό μέγεθος του νοικοκυριού και ή εκπαί-
δευση σέ ό,τι αφορά τή συζυγική γονιμότητα στη χώ-
ρα μας. Μετά από τήν ανάλυση αυτή και τά σχετικά
συμπεράσματα, κλείνουμε τό άρθρο μέ όρισμένες πα-
ρατηρήσεις σέ ό,τι αφορά τήν παρατέρα διερεύνηση
του προβλήματος τής γονιμότητας στην Ελλάδα.

— Οι συγγραφείς θά ήθελαν νά ευχαριστήσουν τόν δρ Γ. Πα-
παευγγέλου, Καθηγητή τής Ύγειονομικής Σχολής Αθηνών και
τόν δρ Γ. Σιάμπο, Εϊδικό Έπιστήμονα τής ΑΣΟΕΕ γιά τις χρή-
σιμες παρατηρήσεις πού έκαναν σέ ένα από τά σχέδια του άρθρου
αυτού.

I. ἡ ἐξέλιξη τῆς γονιμότητας στήν Ἑλλάδα καί οἱ προηγούμενες ἔρευνες

Σύμφωνα μέ τά διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, τά ἀκαθάριστα ποσοστά γεννητικότητας γιά τήν περίοδο 1821-1970 παρουσίασαν—ἐκτός ἀπό ὀρισμένες διακυμάνσεις στά μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα—μιά συνεχή μείωση στήν Ἑλλάδα (Σιάμπος (1973)).

Ἡ μείωση τοῦ ἐπιπέδου τῆς γονιμότητας στή χώρα μας ἀποδίδεται, κατά κύριο λόγο, στίς μειωτικές τάσεις πού ἀκολοῦθησε ἡ γονιμότητα τῶν ἐγγάμων γυναικῶν (Siampos-Valaoras (1971), Σιάμπος (1973), Δρεττάκης (1979a)). Ἡ πρώτη σημαντική μείωση τῆς συζυγικῆς γονιμότητας στήν Ἑλλάδα σημειώνεται γύρω στήν τελευταία δεκαετία τοῦ 19ου αἰῶνα, ἀλλά φαίνεται ὅτι σέ μερικές περιοχές (Ἀθήνα, Θεσσαλονίκη, Ἰόνια Νησιά, Νησιά τοῦ Αἰγαίου) ἡ τάση γιά μείωση τοῦ μεγέθους τῆς οἰκογένειας εἶχε ἀρχίσει ἀπό νορίτερα (Siampos-Valaoras (1971)).

Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τήν καμπύλη γονιμότητας γιά τήν περίοδο 1933-1970, τά στοιχεία δείχνουν ὅτι τό μέγιστό της σημεῖο βρίσκεται στήν ἡλικία 25-29 χρόνων καί ἡ συγκέντρωση τοῦ μεγαλύτερου ποσοστοῦ γονιμότητας στίς ἡλικίες 20-29 χρόνων. Ἐξ ἄλλου, ἡ αὔξη στήν ἐνδεχόμενη ἡλικία ποσοστά γονιμότητας παρατηρεῖται μόνο στίς ἡλικίες 15-24 χρόνων, ἐνῶ στίς ἄλλες, καί ἰδίως μετά τά 30, παρατηρεῖται μιά σημαντική μείωση (Σιάμπος (1973)).

Τά στοιχεία τῆς Ἑθνικῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἑλλάδος (ΕΣΥΕ) δείχνουν ὅτι τό ποσοστό τῶν «πρώτων καί δευτέρων γεννήσεων» στό σύνολο τῶν γεννήσεων ὁλοένα καί αὐξάνεται, καί οἱ γυναῖκες ἀποκτοῦν σέ συντομότερο, ἀπ' ὅ,τι παλιότερα, χρονικό διάστημα τά παιδιά πού θέλουν (ΕΣΥΕ (1980)).

Τά ἀποτελέσματα δειγματοληπτικῶν ἐρευνῶν (Valaoras et al. (1965), Βαλαώρας (1969)) καί ἄλλα στοιχεία (Λοῦρος (1967)) δείχνουν ὅτι ὁ ἐλληνικός πληθυσμός παρουσιάζει μιά χαρακτηριστική εἰκόνα κοινωνίας, ὅπου ὁ οἰκογενειακός προγραμματισμός ἐφαρμόζεται σέ μεγάλη κλίμακα. Ἐτοί, ἐνῶ κατά τήν προπολεμική περίοδο 1933-37 ἡ κάθε γυναίκα ἔφερε στὸν κόσμο 3,7 παιδιά μέχρι τό τέλος τῆς ἀναπαραγωγικῆς περιόδου, κατά τήν πρώτη πενταετία τοῦ 1970 ἡ ἀντίστοιχη ἀναλογία περιορίστηκε στά 2,3 παιδιά ἀνά γυναίκα (ΕΣΥΕ (1980)). Σύμφωνα μέ τή σχετική βιβλιογραφία (Βλέπε π.χ. Siampos-Valaoras (1971), Βαλαώρας (1973), Valaoras (1974), Δρεττάκης (1979a)), κοινωνικοοικονομικοί, κατά κύριο λόγο, εἶναι οἱ παράγοντες πού ἐπηρεάζουν τή διαμόρφωση τοῦ ἐπιθυμητοῦ μεγέθους τῆς οἰκογένειας καί τή μείωση τῆς γονιμότητας. Φυσικά, οἱ παράγοντες αὐτοί ἔχουν ἐπίδραση σέ διαφορετικό βαθμό στά διάφορα γεωγραφικά διαμερίσματα τῆς χώρας, γεγονός πού φαίνεται νά ἔχει συντελέσει στή διαφορετική πορεία πού ἀκολοῦθησε ἡ γονιμότητα στά διαμερίσματα αὐτά.

Μιά καί στό ἄρθρο αὐτό θά χρησιμοποιήσουμε ἀπλές οἰκονομετρικές μεθόδους, θεωροῦμε σκόπιμο νά ἀναφερθοῦμε κάπως ἀναλυτικότερα σέ τρεῖς ἐργασίες στίς ὁποῖες χρησιμοποιήθηκαν ἀνάλογες μέθοδοι.

Στήν, χρονολογικά, πρώτη ἀπό τίς ἐργασίες αὐτές ὁ Drakatos (1969), χρησιμοποιώντας διαστρωματικά στοιχεία τοῦ 1961 σέ γραμμικό οἰκονομετρικό ὑπόδειγμα, κατάληξε στό συμπέρασμα ὅτι ἡ κοινωνικοοικονομική ἀνάπτυξη τῆς χώρας θά ἔχει, μακροχρόνια, μᾶλλον ἀρνητική ἐπίδραση πάνω στή γεννητικότητα. Σύμφωνα μέ τή μελέτη αὐτή, τό ποσοστό τοῦ ἀγροτικού πληθυσμοῦ καί τό ποσοστό τοῦ πληθυσμοῦ πού βρίσκεται σέ ἀναπαραγωγική ἡλικία, ἐπηρεάζουν θετικά τή γεννητικότητα, ἐνῶ τό ποσοστό τῶν ἐγγραμμάτων ἡλικίας πάνω ἀπό 10 χρόνων ἔχει μιά ἀρκετά σημαντική ἀρνητική ἐπίδραση.

Στή δεύτερη ἐργασία, ὁ Voloudakis (1979), χρησιμοποιώντας διαστρωματικά στοιχεία τόσο τοῦ 1961 ὥσθ καί τοῦ 1971 σέ γραμμικά καί γραμμικά σέ λογαριθμικούς οἰκονομετρικά ὑποδείγματα, συμπέρανε ὅτι ἡ συνεχῆς ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας θά ἔχει μιά μᾶλλον θετική ἐπίδραση πάνω στή γονιμότητα. Σύμφωνα μέ τήν ἐρευνα αὐτή, τό κατά κεφαλῇ εἰσόδημα εἶχε θετική ἐπίδραση πάνω στή γεννητικότητα καί στό μέγεθος τῆς οἰκογένειας, ἐνῶ ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευση τῶν γυναικῶν ἡλικίας 15-44 χρόνων, ἡ συμμετοχή τους στό ἐργατικό δυναμικό καί ἡ βρεφική θνησιμότητα εἶχαν ἀρνητική ἐπίδραση.

Στήν τρίτη, τέλος, ἐργασία, ἡ Symeonidou-Alatoroulou (1979), χρησιμοποιώντας χρονολογικές σειρές γιά τήν περίοδο 1930-1975 σέ ἀπλές καί πολυλαπλές παλινδρομήσεις, βρῆκε ὅτι τό ἀκαθάριστο ἐθνικό εἰσόδημα, ἡ ἐξωτερική μετανάστευση καί τό μορφωτικό ἐπίπεδο τοῦ πληθυσμοῦ ἐπιδρῶν ἀρνητικά στό ἀκαθάριστο ποσοστό γεννητικότητας.

II. προσδιοριστικοί παράγοντες τῆς γονιμότητας

Ἡ μελέτη τῶν δημογραφικῶν καί κοινωνικοοικονομικῶν ἐξελίξεων τῶν σμερινῶν ἀνπτυγμένων κρατῶν ἔχει δείξει ὅτι οἱ πληθυσμοί τους πέρασαν, κατά τήν ἱστορική τους πορεία, ἀπό διάφορα στάδια κατά τά ὁποῖα οἰκονομικοί, κοινωνικοί καί ψυχολογικοί παράγοντες ἐπηρεάσαν—μέ διαφορετική ἔνταση καί ἐπιλεκτικότητα σέ διάφορες χρονικές περιόδους—τά χαρακτηριστικά τῶν πληθυσμῶν αὐτῶν.

Σύμφωνα μέ μιά ἀπό τίς σχετικές θεωρίες—τή θεωρία τῆς δημογραφικῆς μετάβασης (Carr-Saunders (1936), Notestein (1953))—ἡ πτώση τῆς γονιμότητας στίς χώρες τῆς Δυτικῆς καί Κεντρικῆς Εὐρώπης πού παρατηρήθηκε ἀπό τό 1875 καί μετά, ἀποδίδεται, βασικά, σέ κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες. Κατά τήν θεωρία αὐτή, ἡ πτώση τῆς γονιμότητας παρατηρήθηκε ὕστερα ἀπό μιά ἀρκετά σημαντική μείωση τῆς γενικῆς καί, ἰδιαίτερα, τῆς βρεφικῆς καί παιδικῆς θνησιμότητας.

Η θεωρία της δημογραφικής μετάβασης δέν συγκεκριμενοποιεί τούς κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες πού θά πρέπει νά παίρνονται υπόψη στήν ανάλυση της πτωτικής τάσης της γονιμότητας. Όποσοδήποτε, όμως, θά πρέπει νά παίρνονται υπόψη παράγοντες όπως:

- (α) Η έσωτερική και έξωτερική μετανάστευση και τό σχετικό μέ αυτές φαινόμενο της αστικοποίησης.
- (β) Τό μέγεθος και ή διάρθρωση της οικογένειας-νοικοκυριού.
- (γ) Η βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου του πληθυσμού γενικά και του εκπαιδευτικού επιπέδου των γυναικών ειδικότερα.
- (δ) Η βρεφική θνησιμότητα καθώς και διάφορα δημογραφικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού.
- (ε) Τό βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού σέ συνδυασμό μέ τήν απασχόληση-άνεργια (ιδιαίτερα των γυναικών).
- (στ) Διάφοροι «κοινωνικοί μηχανισμοί», όπως ή χαλάρωση των σεξουαλικών περιορισμών, ή χρησιμοποίηση αντισυλληπτικών μεθόδων, ή μείωση της επιθυμίας απόκτησης παιδιών κ.ο.κ.

Στούς παραπάνω παράγοντες θά μπορούσαν νά προστεθούν και άλλοι όπως, π.χ., ή μείωση της θρησκευτικότητας, ό καταναλωτισμός, ή μίμηση άλλων (πλουσιότερων) κοινωνιών κτλ.

Οί εργασίες πού αναφέρθηκαν στό προηγούμενο τμήμα—καθώς και ένα πλήθος άλλων—έρευνούν θεωρητικά και εμπειρικά τίς επιδράσεις πολλών από τούς παράγοντες πού απαριθμήθηκαν πιο πάνω. Στίς εμπειρικές εργασίες, όπως είναι φυσικό, ή έρευνα περιορίζεται στή διερεύνηση της επίδρασης ορισμένων παραγόντων (μόνο όσων μπορούν νά μετρηθούν και εκείνων από αυτούς γιά τούς όποιους υπάρχουν χρονολογικές σειρές ή/και διαστρωματικά στοιχεία αξιοπίστη και συγκρίσιμα). Αυτό ισχύει και γιά τίς τρεις εργασίες, στίς όποιες αναφερθήκαμε αναλυτικότερα στό τέλος του προηγούμενου τμήματος του άρθρου αυτού.

Και ή μελέτη αυτή ξεκίνησε από τί διερεύνηση ενός αρκετά μεγάλου αριθμού έμηνευτικών μεταβλητών, αλλά στήν πορεία διαπιστώθηκε ότι ορισμένοι δείχτες πού χρησιμοποιήθηκαν δέν μετρούσαν αντιπροσωπευτικά διάφορα κοινωνικοοικονομικά μεγέθη, ενώ σέ άλλους διαπιστώθηκε ή ύπαρξη σφαλμάτων μέτρησης πού μπορεί νά όφειλεται είτε σέ άδυναμία συλλογής άκριβών στοιχείων είτε σέ μεθοδολογικές και άλλες άδυναμίες. Τέτοιοι δείχτες άφορούσαν στήν έξωοικιακή απασχόληση των έγγαμων γυναικών, τήν άνεργία, τήν κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας γιά οικιακή χρήση, τό ποσοστό νηπίων ορισμένης ηλικίας σέ νηπιαγωγεία και τή βρεφική θνησιμότητα. Τό γεγονός ότι ορισμένοι από τούς παράγοντες πού μετρούσαν οι δείχτες αυτοί χρησιμοποιήθηκαν—και ή επίδρασή τους βρέθηκε στατιστικά σημαντική—από άλλους έρευνήτες μπορεί νά όφείλεται από τή μία μεριά στό ότι ή έξαρτημένη τους μεταβλητή ή-

ταν διαφορετική από εκείνη πού χρησιμοποιήθηκε στήν εργασία αυτή και από τήν άλλη στή μορφή μέ τήν όποια οι σχετικές μέ τούς παράγοντες αυτούς μεταβλητές μπήκαν στίς διάφορες παλινδρομήσεις.

Γιά τούς λόγους πού προαναφέρθηκαν, ή έρευνά μας περιορίστηκε στή μελέτη της επίδρασης των τριών πρώτων παραγόντων πού απαριθμήθηκαν πιο πάνω ((α), (β) και (γ)) στή γονιμότητα στήν Ελλάδα. Στή συνέχεια του άρθρου αυτού, άφου προσδιορίσουμε τίς μεταβλητές και αναφέρουμε τίς πηγές των στοιχείων πού χρησιμοποιήσαμε, θά δώσουμε τά άποτελέσματα των εκτιμήσεων των υποδειγμάτων στά όποια καταλήξαμε τελικά.

III. τά στοιχεία και οι πηγές τους, οι μεταβλητές και οι συσχετίσεις ανάμεσά τους

Γιά τήν ανάλυσή μας χρησιμοποιήσαμε διαστρωματικά στοιχεία γιά τό—ή γύρω στό—1971. Συνολικά είχαμε 53 παρατηρήσεις πού αναφέρονται στούς 52 νομούς και στήν περιοχή Πρωτεύουσας. Πιο συγκεκριμένα, τά στοιχεία πού χρησιμοποιήσαμε και οι πηγές τους είναι τά παρακάτω:

1. Γεννήσεις ζώντων από τή Στατιστική της Φυσικής Κινησεως του Πληθυσμού της Ελλάδος έτους 1971, ΕΣΥΕ (1974).
2. Πληθυσμός κατά φύλο, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση και νομό.
3. Πληθυσμός ηλικίας 10 ετών και άνω κατά επίπεδο εκπαίδευσης, φύλο και ομάδες ηλικιών.
4. Νοικοκυριά πού διαμένουν σέ κανονικές και μη κανονικές κατοικίες.
5. Άναχωρήσαντες (από) και εγκατασταθέντες (σέ) καθένα νομό της χώρας.
(Τά στοιχεία 2, 3, 4, 5 άρτήθηκαν από τούς τόμους Άποτελέσματα Άπογραφής Πληθυσμού- Κατοικιών της 14ης Μαρτίου 1971, Δειγματοληπτική έπεξεργασία 25% και 5%, ΕΣΥΕ (1973 - 1979)).
6. Μονίμως μεταναστεύσαντες κατά νομό μόνιμης κατοικίας από τά δημοσιεύματα Στατιστική Έπετηρίς της Ελλάδος 1969, 1970, 1971 (ΕΣΥΕ (1969, 1971, 1972)).

Όπως φαίνεται από τήν απαρίθμηση αυτή των στοιχείων, όλα έχουν σάν πηγή τους τήν ΕΣΥΕ και, κατά συνέπεια, έχουν μία όμοιογένεια. Η άκρίβειά τους, όμως, διαφέρει τόσο άνάλογα μέ τό φαινόμενο στό όποιο αναφέρονται (π.χ. γεννήσεις ζώντων ή μόνιμως μεταναστεύσαντες) όσο και άνάλογα μέ τόν τρόπο μέ τόν όποιο συλλέχθηκαν (ληξιαρχικές καταχωρήσεις ή δηλώσεις κτλ.).

Οί μεταβλητές πού χρησιμοποιήσαμε στηρίζονται στά παραπάνω στοιχεία και είναι όλες σέ μορφή δείχτων. Οί δείχτες αυτοί είναι:

- (i) ΣΓΟΝ = Συζυγική Γονιμότητα = (Συνολικός αριθμός γεννήσεων ζώντων το 1971/ Αριθμός εγγάμων γυναικών ηλικίας 15-44 χρόνων το 1971) $\times$ 1000.
 (ii) ΕΣΜΕ = Έξωτερική Μετανάστευση = (Συνολικός αριθμός μόνιμων μεταναστών τά έτη 1968-1970/ Συνολικός πληθυσμός ηλικίας 15-49 χρόνων το 1971) $\times$ 100.
 (iii) ΕΣΜΕ = Έσωτερική Μετανάστευση = (Καθαρή έσωτερική μετανάστευση περιόδου 1966-1971/ Συνολικός πληθυσμός 1971—Καθαρή μετανάστευση περιόδου 1966-1971) $\times$ 100.
 (iv) ΑΣΤΙ = Άστικοποίηση = (Άστικός πληθυσμός το 1971/ Συνολικός πληθυσμός το 1971) $\times$ 100.
 (v) ΜΕΝΟ = Μέγεθος Νοικοκυριού = (Αριθμός νοικοκυριών με 6 μέλη και πάνω το 1971/ Συνολικός αριθμός νοικοκυριών το 1971) $\times$ 100.
 (vi) ΤΣΕΚ = Έκπαίδευση Γυναικών = (Αριθμός γυναικών ηλικίας 15-44 χρόνων με τουλάχιστον στοιχειώδη εκπαίδευση το 1971/ Συνολικός αριθμός γυναικών ηλικίας 15-44 χρόνων το 1971) $\times$ 100.

Από τις παραπάνω μεταβλητές ή πρώτη είναι ή εξαρτημένη, την όποια προσπαθούμε νά έρμηνεύσουμε με τίς υπόλοιπες (ανεξάρτητες μεταβλητές). Στόν Πίνακα 1 δίνουμε τί μήτρα των συντελεστών συσχέτισης, από τί μία μεριά ανάμεσα στην εξαρτημένη μεταβλητή και στίς ανεξάρτητες (έρμηνευτικές) μεταβλητές και από την άλλη ανάμεσα σέ καθεμιά από τίς τελευταίες και στίς υπόλοιπες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Μήτρα συντελεστών συσχέτισης

	ΣΓΟΝ	ΕΣΜΕ	ΕΣΜΕ	ΑΣΤΙ	ΜΕΝΟ
ΕΣΜΕ	-0.310*				
ΕΣΜΕ	-0.178	-0.187			
ΑΣΤΙ	0.103	-0.196	0.664*		
ΜΕΝΟ	0.347*	0.247	-0.301*	-0.257	
ΤΣΕΚ	-0.166	-0.306	0.369*	0.267	-0.626*

* = Στατιστικά σημαντικοί συντελεστές συσχέτισης στό επίπεδο σημαντικότητας 5%.

Έφόσον στό έπόμενο τμήμα τίς εργασίας αυτής θά εξετάσουμε την επίδραση των έρμηνευτικών μεταβλητών στή συζυγική γονιμότητα, περιοριζόμαστε, κλείνοντας τό τμήμα αυτό, στίς συσχετίσεις ανάμεσα στίς έρμηνευτικές μεταβλητές.

Γιά τούς έρευνήτες πού ασχολούνται με τά σχετικά φαινόμενα, ένδιαφέρον παρουσιάζουν τά πρόσημα και τών μη στατιστικά σημαντικών (στό επίπεδο σημαντικότητας 5%) συντελεστών συσχέτισης. Έδώ θά σχολιάσουμε μόνο τούς συντελεστές συσχέτισης πού είναι στατιστικά σημαντικοί.

Όπως δείχνει ό Πίνακας 1, ό μεγαλύτερος συντελεστής συσχέτισης είναι ανάμεσα στην Άστικοποίηση και τήν Έσωτερική Μετανάστευση (+0,664). Η θετική αυτή συσχέτιση είναι αυτονόητη.

Ό επίσης μεγάλος σέ (άπόλυτη) τιμή άρνητικός συντελεστής συσχέτισης άνάμεσα στό μέγεθος του νοικοκυριού και στό επίπεδο εκπαίδευσης των γυναι-

κών (-0,626) είναι πολυσήμαντος. Ανάμεσα στά άλλα, περικλείνει και τίς παλιότερες άπόψεις των γονέων γιά την προτεραιότητα πού είχε ή εκπαίδευση των άγοριών, τίς οικονομικές (και άλλες) δυσκολίες εκπαίδευσης των παιδιών σέ πολυμελείς οικογένειες, την έξωοικιακή άπασχόληση των γυναικών κτλ.

Η θετική συσχέτιση άνάμεσα στην έσωτερική μετανάστευση και στό επίπεδο εκπαίδευσης των γυναικών (+0,369) δείχνει ότι στα μεγάλα άστικά κέντρα υπάρχουν μεγαλύτερες δυνατότητες γυμνασιακής και λυκειακής εκπαίδευσης και οι μόνες δυνατότητες άνώτερης και άνώτατης εκπαίδευσης.

Η άρνητική συσχέτιση, τέλος, άνάμεσα στό μέγεθος του νοικοκυριού και στην έσωτερική μετανάστευση (-0,301) δείχνει ότι ή τελευταία από τί μία μεριά συμβάλλει στή μείωση του μεγέθους των μη άστικών νοικοκυριών και από την άλλη συνοδεύεται από τό σχηματισμό, στα άστικά κέντρα, μικρότερου μεγέθους νοικοκυριών.

IV. ή επίδραση τίς μετανάστευσης, άστικοποίησης, μεγέθους του νοικοκυριού και τίς εκπαίδευσης των γυναικών στή συζυγική γονιμότητα

Όπως αναφέρθηκε στα δύο προηγούμενα τμήματα, κύριος σκοπός του άρθρου αυτό είναι ή διερεύνηση τίς επίδρασης τίς έξωτερικής και έσωτερικής μετανάστευσης, τίς άστικοποίησης, του μεγέθους του νοικοκυριού και τίς εκπαίδευσης των γυναικών στή συζυγική γονιμότητα.

Αν και ή επίδραση όρισμένων από τίς παραπάνω μεταβλητές πάνω στή γονιμότητα έχει διερευνηθεί από όρισμένους μελετητές, έν τούτοις στην εργασία αυτή είναι ή πρώτη φορά, άπ' ό,τι γνωρίζουμε, πού δίνονται τά άποτελέσματα τίς διερεύνησης τίς επίδρασης του μεγέθους του νοικοκυριού και τίς έσωτερικής μετανάστευσης πάνω στή γονιμότητα. Τό κυριότερο χαρακτηριστικό, όμως, τίς εργασίας αυτής είναι ότι στή στατιστικά περισσότερο σημαντική παλινδρόμηση πού παρουσιάζεται στό τέλος αυτού του τμήματος ένσωματώνεται τόσο ή βραχυπρόθεσμη (γιά διάστημα μέχρι 5 χρόνων) άμεση και έμμεση (διά μέσου του μεγέθους του νοικοκυριού) επίδραση των έσωτερικών και έξωωτερικών μεταναστευτικών ρευμάτων όσο και ή μεσοπρόθεσμη (γιά διάστημα 10 χρόνων) επίδραση μιάς από τίς σωρευτικές συνέπειες (τίς άστικοποίησης) των ρευμάτων αυτών. Αναλυτικότερα:

(α) Η έξωτερική μετανάστευση, με την έπιλεκτικότητα πού τί διακρίνει (άνδρες και γυναίκες κάτω των 40 χρόνων με ένα βασικό επίπεδο εκπαίδευσης προτιμούνται από τίς χώρες πού έχουν ανάγκη από μετανάστες—Βλέπε Drettakis (1973, 1974, 1976, 1979)), άφαιρεί από τί χώρα άποστολής ένα τμήμα του πύ αναπαραγωγικού δυναμικού τίς

καί, κατά συνέπεια, άσκει άρνητική επίδραση στη γονιμότητα. Πιό έντονη είναι ή επίδραση αυτή στην περίπτωση που μετανάστεύει ό σύζυγος και ή σύζυγος παραμένει στη χώρα άποστολής.

- (β) Η έσωτερική μετανάστευση έχει, και αυτή, σημαντικές συνέπειες σέ ό,τι αφορά τή γαμλιότητα, τήν κατά ήλικία και φύλο σύνθεση του πληθυσμού, τήν άλλαγή συνθηκών και νοοτροπίας κτλ. Οί συνέπειες αυτές έχουν άρνητικές επιπτώσεις στη γονιμότητα (Valaoras (1974)).

- (γ) Τό μέγεθος του νοικοκυριού—και μέ τόν δρο αυτό δέν έννοούμε μόνο τούς γονείς και τά παιδιά, άλλα και τά άλλα, συγγενικά και μη, πρόσωπα που μένουν κάτω από τήν ίδια στέγη—έπηρεάζεται όποσδήποτε από τό στάδιο ανάπτυξης μιās χώρας. Οί απαιτήσεις τής εκβιομηχάνισης σέ ό,τι αφορά τήν επαγγελματική και γεωγραφική κινητικότητα (Parsons (1959)) και οί συνθήκες διαβίωσης που δημιουργούνται στις πόλεις (Δρετάκης (1979α)) δέν έννοούν τά πολυμελή νοικοκυριά. Η βαθμιαία μείωση του ποσοστού που αντιπροσωπεύουν στό σύνολο οί έκτεταμένες οικογένειες (Davies (1963), Coale (1965)) δυσκολεύει τήν άνατροφή των παιδιών, γεγονός που έπηρεάζει άρνητικά τή γονιμότητα.

- (δ) Η αστικοποίηση του πληθυσμού είναι ένα από τά σωρευτικά άποτελέσματα τής έσωτερικής μετανάστευσης. Από τήν έπιλεκτικότητα τής τελευταίας προκαλούνται—ιδιαιτέρα όταν ή έσωτερική μετανάστευση είναι μεγάλης έκτασης—σοβαρές αλλοιώσεις στην κατά φύλο και ήλικία σύνθεση του πληθυσμού που, μέ τή σειρά τους, έχουν (διαφορετικές) μεσοπρόθεσμες (στό διάστημα μιās 10ετίας) και μακροπρόθεσμες (στό διάστημα δύο ή περισσότερων 10ετιών) επιπτώσεις στη γονιμότητα. Στην Ελλάδα, π.χ., σύμφωνα μέ τά άποτελέσματα των άπογραφών του 1961 και 1971, οί γυναίκες τής αναπαραγωγικής ήλικίας στις άστικές περιοχές αύξήθηκαν κατά 21,6%, ενώ στις άγροτικές μειώθηκαν κατά 22,4%. Έτσι, οί γυναίκες τής αναπαραγωγικής ήλικίας αντιπροσώπευαν τό 46% του γυναικειού άστικού πληθυσμού και μόνο τό 38% του αντίστοιχου άγροτικού.

Σέ μιá διαστρωματική άνάλυση όπως ή δική μας (μέ στοιχεία για τούς νομούς τής χώρας τό έτος 1971), κατά συνέπεια, ή αστικοποίηση, εξαιτίας των μεταβολών στη σύνθεση του πληθυσμού που σημειώθηκαν πιο πάνω, πρέπει νά έχει θετική επίδραση στη γονιμότητα (Βλέπε και UN (1973)).

- (ε) Η εκπαίδευση των γυναικών έχει πολλές—τόσο βραχυρόνιες όσο και μακρορόνιες—επιπτώσεις σέ πάρα πολλούς τομείς τής κοινωνικής, οικονομικής, οικογενειακής και άτομικής ζωής. Τέτοιες επιπτώσεις είναι ή άλλαγή νοοτροπίας σέ ό,τι αφορά τόν παραδοσιακό ρόλο των γυναικών μέσα στο

νοικοκυριό, ή αύξηση τής συμμετοχής τους σέ έξωοικιακές άμβιβόμενες έργασίες, ή άποτελεσματικότερη χρησιμοποίηση των διαφόρων μέσων αντισύλληψης (Freedman (1961-62), Urianis (1965)) κ.ο.κ. Οί επιπτώσεις αυτές συμβάλλουν στη μείωση τής γονιμότητας.

Μέ βάση τά παραπάνω, και χρησιμοποιώντας τή μέθοδο των ελαχίστων τετραγώνων (Βλέπε Δρετάκης (1975)), έκτιμήσαμε ένα μεγάλο αριθμό γραμμικών ύποδειγμάτων μέ έξαρτημένη μεταβλητή στη Συζυγική Γονιμότητα (ΣΓΟΝ) και έρμηνευτικές μεταβλητές διάφορους συνδυασμούς των ανεξάρτητων μεταβλητών ΕΞΜΕ, ΕΣΜΕ, ΜΕΝΟ, ΑΣΤΙ και ΤΣΕΚ. Στη συνέχεια, θά δώσουμε τρεις από τίς στατιστικά σημαντικότερες έκτιμημένες παλινδρόμησης. Οί δύο πρώτες περιέχουν και τήν έρμηνευτική μεταβλητή ΤΣΕΚ, ενώ ή τρίτη δέν περιέχει τή μεταβλητή αυτή. Σέ όλες τίς περιπτώσεις δίνουμε τίς τιμές του R^2 τής F και, κάτω από τούς συντελεστές, τής «t».

Η πρώτη (μέ τό χαμηλότερο R^2) παλινδρόμηση είναι:

$$\begin{aligned} \Sigma \Gamma \text{ΟΝ} &= 153,27 - 0,851 \text{ΕΞΜΕ} - 0,478 \text{ΤΣΕΚ} \\ &\quad (2,94) \quad (2,12) \\ \bar{R}^2 &= 0,14 \quad F = 5,13 \end{aligned}$$

Παρ' όλο ότι τό $\bar{R}^2$ είναι πολύ χαμηλό, δίνουμε τά άποτελέσματα τής έκτίμησης αυτής τής παλινδρόμησης, διότι είναι ή μόνη στην όποία ό συντελεστής τής μεταβλητής ΤΣΕΚ είναι στατιστικά σημαντικός στο επίπεδο σημαντικότητας 5%. Από τήν παλινδρόμηση αυτή φαίνεται ότι τόσο ή έξωτερική μετανάστευση όσο και ή εκπαίδευση των γυναικών έχουν άρνητική επίδραση στη γονιμότητα. Τά άποτελέσματα αυτά συμφωνούν τόσο μέ τή διεθνή έμπειρία όσο και μέ τίς προηγούμενες έρευνες για τήν ελληνική πραγματικότητα.

Η δεύτερη παλινδρόμηση είναι:

$$\begin{aligned} \Sigma \Gamma \text{ΟΝ} &= 134,41 - 0,826 \text{ΕΞΜΕ} - 1,366 \text{ΕΣΜΕ} + \\ &\quad (2,95) \quad (2,33) \\ &+ 0,257 \text{ΑΣΤΙ} + 0,383 \text{ΤΣΕΚ} \\ &\quad (2,13) \quad (1,66) \\ \bar{R}^2 &= 0,20 \quad F = 4,32 \end{aligned}$$

Στη δεύτερη αυτή παλινδρόμηση οί συντελεστές των τριών πρώτων έρμηνευτικών μεταβλητών είναι στατιστικά σημαντικοί στο επίπεδο 5%, ενώ τής τελευταίας (περίπου) στο επίπεδο 10%. Τά πρόσημα των συντελεστών αυτών είναι τά άναμενόμενα.

Η τρίτη, και σπουδαιότερη, παλινδρόμηση είναι:

$$ΣΓΟΝ = 91,91 - 0,882ΕΞΜΕ - 1,300ΕΣΜΕ +$$

$$+ 0,280ΑΣΤΙ + 1,485ΜΕΝΟ$$

$$\bar{R}^2 = 0,33 \quad F = 7,53$$

Στὴν τρίτη αὐτὴ παλινδρόμηση οἱ συντελεστὲς δ-λων τῶν ἐρμηνευτικῶν μεταβλητῶν εἶναι στατιστικά σημαντικοὶ στὸ ἐπίπεδο στατιστικῆς σημαντικότητος 5%. Ἀπὸ τὴν παλινδρόμηση αὐτὴ φαίνεται ὅτι στὴ διαστρωματικὴ μας ἀνάλυση τῆς γονιμότητος στὴν Ἑλλάδα τὸ 1971:

- ἡ αὐξηση τόσο τῆς ἐξωτερικῆς ὅσο καὶ τῆς ἐσωτερικῆς μετανάστευσης προκαλεῖ μείωση τῆς συζυγικῆς γονιμότητος
- ἡ μείωση τοῦ μεγέθους τῆς διευρυμένης οἰκογένειας (νοικοκυριοῦ) προκαλεῖ μείωση τῆς συζυγικῆς γονιμότητος, καί, τέλος
- ἡ αὐξηση τῆς ἀστικοποίησης προκαλεῖ, μεσοπρόθεσμα, αὐξηση τῆς συζυγικῆς γονιμότητος.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι, ἐνῶ οἱ συνέπειες τῆς ἐξωτερικῆς μετανάστευσης εἶναι (βραχυπρόθεσμα, μεσοπρόθεσμα καὶ μακροπρόθεσμα) καθαρά ἀρνητικὲς πάνω στὴ γονιμότητα, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὴν ἐσωτερικὴ μετανάστευση. Πιο συγκεκριμένα ἡ ἐσωτερικὴ μετανάστευση προκαλεῖ:

- μείωση τῆς γονιμότητος βραχυπρόθεσμα ἐξαιτίας τῆς μετακίνησης τοῦ πληθυσμοῦ
- μείωση τῆς γονιμότητος, ἐπίσης βραχυπρόθεσμα (καί ἴσως καὶ μεσοπρόθεσμα), διὰ μέσου τῆς ἐπίδρασης ποῦ ἔχει στὴ μείωση τοῦ μεγέθους τοῦ νοικοκυριοῦ, καί, τέλος
- αὐξηση τῆς γονιμότητος μεσοπρόθεσμα διὰ μέσου τῆς αὐξησης τοῦ ἥσουςτοῦ ποῦ ἀντιπροσωπεύουν οἱ γυναῖκες ἀναπαραγωγικῆς ἡλικίας στὸν πληθυσμὸ τῶν πόλεων μὲ τὴν ἀστικοποίηση. Σχετικὰ μὲ τὸ σημειο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ διευκρινίσουμε ἐδῶ ὅτι, ἐφόσον ἡ ἔρευνά μας εἶναι διαστρωματικὴ καὶ μόνον γιὰ τὸ 1971, κανένα συμπέρασμα δὲν μπορεῖ νὰ θεμελιωθεῖ σχετικὰ μὲ τὴ μακροπρόθεσμη (δηλαδή γιὰ διάστημα 20 χρόνων καὶ πάνω) ἐπίδραση τῆς ἀστικοποίησης πάνω στὴ συζυγικὴ γονιμότητα (σχετικὰ βλέπε καὶ τὶς τελικὲς μας παρατηρήσεις).

Πρὶν κλείσουμε τὸ τμῆμα αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ προσθήκη στὴν τελευταία παλινδρόμηση τῆς μεταβλητῆς ΤΣΕΚ δὲν ἀνέσχε το R^2 καὶ ὁ συντελεστὴς τῆς δὲν ἦταν στατιστικὰ σημαντικός.

συμπεράσματα καὶ τελικὲς παρατηρήσεις

Ἡ μελέτη αὐτή, τόσο ἐξαιτίας τῶν ἀνυπαρκτῶν οἰκονομικῶν μέσων ὅσο καὶ τῆς ἑλλειψῆς ἀξιόπιστων καὶ συγκρίσιμων στοιχείων ποῦ νὰ καλύπτουν ὅλους τοὺς νομοὺς τῆς χώρας, περιορίστηκε στὴ διερεύνηση

μόνο τῆς ἐπίδρασης τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς μετανάστευσης, τοῦ μεγέθους τοῦ νοικοκυριοῦ, τῆς ἀστικοποίησης καὶ τῆς ἐκπαίδευσης τῶν γυναικῶν πάνω στὴ γονιμότητα στὴν Ἑλλάδα.

Σύμφωνα μὲ τὰ ὅσα ἐκτέθηκαν στὰ προηγούμενα τμήματα, καὶ ἐφόσον ἡ ἐξωτερικὴ μετανάστευση ἔχει περιοριστεῖ κατὰ πολὺ τὰ τελευταῖα χρόνια, σκόπιμο εἶναι νὰ δοῦμε, μὲ βάση τὶς προβλεπόμενες τάσεις τους, τὶς πιθανὲς ἐπιπτώσεις τῶν ἄλλων ἐρμηνευτικῶν μεταβλητῶν ποῦ ἐξετάσθηκαν στὸ ἄρθρο αὐτό, πάνω στὴ συζυγικὴ γονιμότητα στὴν Ἑλλάδα στὸ ἄμεσο μέλλον.

Ἡ ἐσωτερικὴ μετανάστευση καὶ ἡ μείωση τοῦ μεγέθους τοῦ νοικοκυριοῦ προβλέπονται νὰ συνεχιστοῦν καί, ἂν τὰ ὅσα διαπιστώθηκαν στὸ προηγούμενο τμῆμα ἐξακολουθήσουν νὰ ἰσχύουν, θὰ συνεχιστεῖ καὶ ἡ ἀρνητικὴ τοῦς ἐπίδραση πάνω στὴ γονιμότητα. Οἱ διαφορὲς ὅμως στὴν ἔκταση καὶ στὴν κατὰ ἡλικία σύνθεση τῶν μετακινουμένων ἴσως μειώσουν τὸ μέγεθος τῆς ἐπίδρασης αὐτῆς.

Ὅπως ἀναφέρθηκε στὸ τέλος τοῦ προηγούμενου τμήματος, στὸ ἐρώτημα ἂν καὶ κατὰ πόσο ἡ συνέχιση τῆς ἀστικοποίησης θὰ ἔχει θετικὴ, καμία ἢ ἀρνητικὴ ἐπίδραση πάνω στὴ γονιμότητα, δὲν μπορεῖ νὰ δοθεῖ ἀπάντησις μὲ βάση μόνον τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας αὐτῆς.

Ἡ τελευταία αὐτὴ παρατήρηση δείχνει τὴν ἀνάγκη ἀνάλυσης μιᾶς ὁλοκληρωμένης ἔρευνας τῶν παραγόντων ποῦ ἐπηρεάζουν τὴ γονιμότητα. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ στηριχτεῖ τόσο σὲ διαστρωματικὰ στοιχεῖα ὅσο καὶ σὲ χρονολογικὲς σειρές. Τὸ κύριο μέρος τῆς ἔρευνας αὐτῆς θὰ πρέπει νὰ βασιστεῖ στίς ἀπογραφές τοῦ 1961, 1971 καὶ 1981 καὶ θὰ πρέπει νὰ ἀρχίσει μόλις γίνουν γνωστὰ τὰ βασικὰ ἀποτελέσματα τῆς τελευταίας.

Οἱ παράγοντες ποῦ θὰ πρέπει νὰ διερευνηθοῦν θὰ πρέπει νὰ περιλαμβάνουν ὄχι μόνον ἐκείνους ποῦ παρουσιάστηκαν στὴ μελέτη αὐτὴ, ἀλλὰ καὶ ἄλλους ποῦ ἀναφέρονται στίς μεταβολές τόσο τῶν δημογραφικῶν ὅσο καὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν δεδομένων. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό (ὅπως, ἄλλωστε, καὶ γιὰ ἕνα πληθὺς ἀπὸ ἄλλους) χρειάζεται νὰ γίνῃ συστηματικὴ προσπάθεια συλλογῆς στοιχείων καὶ καταρτίσεως δειχτῶν ποῦ νὰ ἀναφέρονται στὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάστασις στὸν κάθε νομὸ τῆς χώρας.

Ὅταν ὑπάρξουν τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα καὶ δοθοῦν τὰ ἀναγκαῖα μέσα, θὰ γίνῃ, ὅπως εἶναι φυσικὸ, δυνατὴ ἡ χρησιμοποίηση περισσότερου σύνθετων οἰκονομετρικῶν μεθόδων (ὅπως π.χ. τῆς ἀνάλυσης διακυβανσης-συνδιακυβανσης μ.τ.χ. τῆς χρησιμοποίησης ψευδομεταβλητῶν ἢ, ἀκόμα, καὶ συστημάτων ἀλληλεξαρτημένων στοχαστικῶν ἐξισώσεων).

Πέρα ἀπὸ τὰ παραπάνω, καὶ γιὰ μιὰ πληρέστερη μελέτη τῆς γονιμότητος, θὰ πρέπει νὰ γίνουν καὶ στὴ χώρα μας δειγματοληπτικὲς ἔρευνες γονιμότητος οἱ

όποιες θα φωτίσουν καλύτερα το κρίσιμο αυτό για τόν τόπο μας πρόβλημα, ώστε έγκαιρα νά παρθούν τά απαραίτητα και άποτελεσματικά μέτρα πού χρειάζονται για τήν ένίσχυση της γονιμότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Έλληνική

- Βαλαώρας, Β.Γ. (1969), «Υπογεννητικότητα των Έλλήνων και προκλητά έκτρόσεις», *Πρακτικά της Ιατρικής Έταιρείας Άθηνών*.
- Βαλαώρας, Β.Γ. (1973), «Τό Δημογραφικόν Πρόβλημα της Ελλάδος (ό ανθρώπινος παράγων)», *Σπουδαί, Τόμος ΚΓ*, Τεύχος 2, σελ. 361-376.
- Δρεττάκης, Μ.Γ. (1975), *Θεωρητική Οικονομετρία, Τόμος Ι*.
- Δρεττάκης, Μ.Γ. (1979α), «Η Έπαρχια παύει νά είναι πηγή ανανέωσης του πληθυσμού», *Έφημερίδα Τό Βήμα*, 18.11.79.
- ΕΣΥΕ (1980), *Ο πληθυσμός της Ελλάδος κατά τό Δεύτερον Ήμισυν του 20ού Αίονος, Μεθοδολογικά Μελέται, Ζ*: 14.
- Καραδήμας, Π.Α. (1978), *Δημογραφία*, Πειραιάς.
- Λούρος, Ν. (1967), «Η Έπίπτωσης των Έκτρώσεων επί του Δημογραφικού Προβλήματος της Ελλάδος», Άνακοίνωση στην Άκαδημία Άθηνών.
- Σιάμπος, Γ.Σ. (1969), *Δημογραφικά Έξελίξεις έν Ελλάδα 1950-1980*, Υπουργείο Συντονισμού, Έθνικό Τυπογραφείο.
- Σιάμπος, Γ.Σ. (1973), *Δημογραφική Έξελίξεις της Νεωτέρας Ελλάδος, 1821-1985*.
- Β. Ξένη
- Barclay, G.W. (1958), *Techniques of Population Analysis*, John Wiley and Sons, Inc.
- Carr-Saunders, A.M. (1936), *World Population: Past Growth and Present Trends*, Oxford, Clarendon Press.
- Coale, A.J. (1957), «How the Age Distribution of a Human Population Is Determined», *Population Studies*, Vol. 22, pp. 83-89.
- Coale, A.J. (1965), *Birth Rates, Death Rates and Rates of Growth in Human Population*, Pittsburg University Press.
- Drakatos, C.G. (1969), «The Determinants of Birth Rate in Developing Countries: An Econometric Study of Greece», *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 17 (4), pp. 596-603.
- Drettakis, E.G. (1973), «Changes in the Composition and Sectoral Distribution of Migrant Workers in West Germany», *International Migration*, Vol. XI (4), pp. 192-204.
- Drettakis, E.G. (1974), «Données sur les migrations et sur la croissance démographique en Allemagne Fédérale 1950-1972», *Population*, Numéro Spécial, pp. 147-169.
- Drettakis, E.G. (1976), «A Method to Estimate the Impact of Migration on the Sex and Age Structure of a Population with an Application to the Case of Greece», *Spoudai*, Vol. XXVI(1), pp. 17-42.

- Drettakis, E.G. (1979), «Le niveau de formation des migrants en Grèce», *Population*, 34e année, No 2, pp. 457-464.
- Eldridge, H.T. (1968), «Population Policies», *International Encyclopedia of Social Sciences*, Vol. 12, pp. 381-388.
- Freedman, R. (1961-62), «The Sociology of Human Fertility: A Trend Report and Bibliography», *Current Sociology*, 10/11 (2), pp. 35-121.
- Lotka, A.J. (1939), *Théorie analytique des associations biologiques*, IIeme Partie: *Analyse démographique avec application particulière à l'espèce humaine*, Paris, Hermann.
- Notestein, F.W. (1953), «Economic Problems of Population Change», *Proceedings of the Eighth International Conference of Agri-Economists*, London, Oxford University Press.
- Notestein, F.W. (1960), «Mortality, Fertility, the Size-Age Distribution and the Growth Rate», in *Demographic and Economic Change in Developed Countries*, National Bureau of Economic Research, pp. 261-284.
- Parsons, T. (1959), «The Social Structure of the Family», in R.N. Anshen (ed.), *The Family: Its Function and Destiny*, Harper and Row.
- Siampos, G.S.-Valaoras, V.G. (1971), «Long Term Fertility Trends in Greece», *International Population Conference, London 1969, IUSSP*, Vol. I, pp. 598-609.
- Symeonidou-Alatopoulou, H. (1979), «An Account of Factors Affecting Fertility in Greece, 1930-1975», *The Greek Review of Social Research*, Vol. 35, pp. 90-110.
- Triantis, S.G. (1965), «Population, Emigration and Economic Development», *UN Proceedings of the World Population Conference*, Belgrade, Vol. 4, pp. 244-248.
- UK (1968), *Monthly Digest of Statistics*, C.S.O., London, No. 268.
- UN (1972), *Measures, Policies and Programmes Affecting Fertility, with Particular Reference to National Family Planning Programmes*, ST/SOA/SER. A/51.
- UN (1973), *The Determinants and Consequences of Population Trends*, Vol. I. ST/SOA/SER. A/50.
- Urlanis, B.T. (1965), «Dynamic of the Birth Rates in the USSR and Factors contributing to It», *UN Proceedings of the World Population Conference*, Belgrade, Vol. 2, pp. 232-238.
- USA (1967), *Projections of the Population of the USA by Age, Sex and Color with Extensions of Population by Age and Sex to 2015*, Washington, DC, Government Printing Office, Current Population Reports, Population Estimations, Ser. P-25, No 381.
- Valaoras, V.G. et al. (1965), «Control of Family Size in Greece, the Results of a Field Survey», *Population Studies*, Vol. 18(3), pp. 265-278.
- Valaoras, V.G. (1974), *Urban-Rural Population Dynamics of Greece, 1950-1995*, NSSG and CPER, Athens.
- Voloudakis, E.A. (1979), «Determinants of Fertility and Family Size in Greece: A Cross-Section Econometric Analysis 1961-71», paper presented at the 4th European Population Seminar, NSSG and ECPS, Athens.
- Zolotas, X.E. (1966), «International Labor Migration and Economic Development with Special Reference to Greece», Bank of Greece, *Papers and Lectures*, No. 21.